

dr hab. Dorota Świtała-Trybek
dtrybek@uni.opole.pl
Uniwersytet Opolski
Katedra Kulturoznawstwa i Folklorystyki

<http://dx.doi.org/10.16926/fisasit.18>

Turystyka miejsc pamięci – zwrot ku lokalności

Streszczenie

W pracy przedstawiono zjawisko podróżowania do miejsc pamięci ze szczególnym uwzględnieniem ich lokalnego charakteru. Za przykład do omówienia wybrano miejsca pamięci bezpośrednio związane z grupą zawodową górników, a dokładnie poświęcone ofiarom tragicznych wydarzeń w kopalniach. W ostatnich kilku latach wzrasta wśród turystów zainteresowanie górniczymi miejscami pamięci, co ma bezpośredni związek z funkcjonowaniem ścieżki turystyczno-krajoznawczej „Śladami ofiar górniczego stanu”, która powstała z inicjatywy członków Koła Kolarskiego „Sokół” Oddziału PTTK Radlin.

Słowa kluczowe: turystyka, miejsce pamięci, górnictwo, tragiczne wydarzenie

Uwagi wprowadzające

Przeszłość i jej reprezentacje od zawsze były w centrum zainteresowania człowieka. Przywoływanie spuścizny tak duchowej, jak i materialnej przodków stanowiło *spiritus movens* funkcjonowania prawie każdego narodu czy grupy etnicznej. Jednakże historia wielu krajów i zachodzące skomplikowane procesy geopolityczne w różnych okresach nie zawsze umożliwiały tę przeszłość należycie eksponować. Z jednym z takich niesprzyjających okresów Europa zmagала się od zakończeniu drugiej wojny światowej aż do końca lat 80. ubiegłego wieku. Upadek komunizmu spowodował, iż mieszkańcy państw Europy Środkowej mogli zacząć inaczej funkcjonować w nowej rzeczywistości i prezentować treści do tej pory zakazane bądź takie, które wcześniej podejmowano wybiórczo, tym samym konsekwentnie doprowadzając do ich nie zawsze zgodnego z prawdą przedstawienia.

Współcześnie mamy do czynienia z globalnym zainteresowaniem pamięcią, zarówno w wymiarze politycznym, społecznym, kulturowym, jak i naukowym¹. Obecnie „czujemy się zobowiązani do wytrwałego kolekcjonowania pozostałości,

¹ Zob. M. Saryusz-Wolska, *Memory boom* (hasło), [w:] M. Saryusz-Wolska, M. Traba (red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Warszawa 2014, s. 224–225.

świadczeń, dokumentów, obrazów, pogłosek, jakichkolwiek widzialnych znaków tego, co było, tak jakby to pęczniące *dossier* miało być wykorzystane jako dowód przed nieznanym jeszcze trybunałem historii². Dzisiaj wszystko też może zyskać miano świadectwa przeszłości i tym samym być poddane memorialnym praktykom. „Sami – jak konstatuje znany historyk – celowo tworzymy nośniki pamięci, np. przez budowanie pomników wydarzeń, których byliśmy świadkami. Niekiedy nie muszą to być nawet wydarzenia mające cechy czynów bohaterskich”³.

Wielorakie reprezentacje pamięci – licznie występujące w różnorodnych przestrzeniach – naturalnie skłaniają do zainteresowania się nimi, także dostęp do informacji na ich temat w środkach społecznego komunikowania przyczynia się do zwrócenia na nie uwagi, w tym i potencjalnych turystów. Nie trzeba dzisiaj być wytrawnym podróżnikiem, korzystającym z profesjonalnych przewodników, by móc się o nich dowiedzieć. Media, a zwłaszcza Internet, sprawiają, że obiekty te są na „wyciągnięcie ręki”. Stąd podróżowanie do miejsc upamiętniających wydarzenia o rozmaitym statusie, niecodzienne okoliczności, jak i działalność jakiejś jednostki bądź grupy osób staje się coraz bardziej powszechne.

Miejsce pamięci – wokół definicji

Termin *miejsce pamięci* nie jest łatwy do zdefiniowania. Obecnie dominuje tendencja określania nim „wszelkich niemal form obecności przeszłości we współczesności”⁴. Trudność ze sprecyzowaniem tego pojęcia wiąże się niewątpliwie z jego rozumieniem. Niesie ono bowiem z sobą konotacje zarówno **topograficzne**, jak i utrwalone w tradycji badawczej znaczenie **metaforyczne**. Pierwsze z nich odnosi się do miejsc naznaczonych jakimiś wydarzeniami, w których dokonują lub dokonywały się – najczęściej przy materialnych nośnikach (pomnikach, tablicach pamiątkowych itp.) – akty kommemoracji. Najczęściej jednak za „miejsca pamięci” przywołuje się rozumianą topograficznie przestrzeń, którą kojarzy się z wydarzeniami heroicznymi lub traumatycznymi, jak również instytucje muzealne, przede wszystkim te związane są z historią drugiej wojny światowej, będące miejscami cierpienia i zbrodni (Miejsca Pamięci Narodowej). Ale nie tylko konkretne miejsca geograficzne są utożsamiane z „miejscami pamięci”. Zaproponowane przez francuskiego historyka Pierre’a Norę – *lieux de mémoire* – mogą stanowić „wydarzenia i procesy, wyobrażone i rzeczywiste postaci, artefakty, symbole i inne fenomeny historyczne, w których «krystalizuje się narodowe dziedzictwo»”⁵. Zatem polski-

² P. Nora, *Między pamięcią i historią: Les Lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy: Archiwum” 2009, nr 2, s. 7.

³ M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002, s. 32.

⁴ A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 11.

⁵ K. Kończal, *Miejsca pamięci* (hasło), [w:] M. Saryusz-Wolska, M. Traba (red.), *Modi memorandi...*, s. 230.

mi „miejscami pamięci” mogą być m.in. **postaci** (np. Jana III Sobieskiego Józefa Piłsudskiego, Edwarda Gierka itp.), **wydarzenia** (np. bitwa pod Grunwaldem, pogrom Żydów w Jedwabnem, wybory 4 czerwca 1989, NSZZ „Solidarność”, kolejki w PRL-u itp.), **produkty** (np. samochody Syrena, Polonez), **dzieła literackie** (np. *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza, twórczość Miłosza), **malarskie** (np. Jana Matejki, Jacka Malczewskiego), **osiągnięcia naukowe** (np. Mikołaja Kopernika, Marii Curie-Skłodowskiej), **wydarzenia i miejsca związane ze sportem** (np. gest Kozakiewicza, Stadion X-lecia, drużyna piłkarska Kazimierza Górskiego), ale też **motywy** czy **toposy** przetwarzane we współczesnej kulturze popularnej i medialnej (np. prywaciarze, stan wojenny, kryzys) czy w **dyskursie polityki** (np. „Polska jako pomost”, „Polak potrafi”, „Przedmurze”, „Słowiańska dusza”)⁶.

Z miejscami pamięci związane są praktyki memoratywne. Nie sposób ich w tym miejscu wszystkich wyróżnić, warto jednak wskazać na te dotyczące np. wybitnych jednostek. Należą do nich: **obiekty i przestrzenie** im poświęcone – pomniki, tablice pamiątkowe, obeliski, także drzewa (w Polsce głównie dęby⁷, jodły, lipy i sosny), ulice, place, osiedla, parki, ronda, także **nadawanie** ich imion instytucjom, placówkom oświatowym, stowarzyszeniom, fundacjom. Wyróżnieniem o szczególnej randze jest nadanie **honorowego obywatelstwa** przez samorządy oraz **doktoratu honoris causa** przez uczelnie wyższe. Są też przykłady upamiętnień, np. poprzez **filatelistykę** (wizerunki na znaczkach pocztowych), **numizmatykę** (na monetach i nominałach papierowych) oraz w postaci **wydawnictw książkowych – albumowych**. Jeszcze inną grupę tworzą **dokumenty filmowe** oraz **wystawy fotograficzne**.

Turystyka miejsc pamięci

Na potrzeby niniejszego tekstu przez turystykę miejsc pamięci rozumiem podróżowanie do miejsc, które są przestrzenią realizowania określonych form upamiętniania czy to działalności konkretnej osoby (osób) albo jakiegoś wydarzenia. W takich przestrzeniach mamy do czynienia zazwyczaj z obiektami o charakterze symbolicznym wskazującymi na przedmiot komemoracji.

W literaturze przedmiotu turystyka miejsc pamięci charakteryzowana jest przede wszystkim w ramach prężnie rozwijającej się *dark tourism* oraz *thanatourism*. Oba te pojęcia zostały zdefiniowane po raz pierwszy w 1996 roku w *International Journal of Heritage Studies*, pierwsze przez Malcolma Foleya i Johna Lennona, autorem drugiego terminu był Anthony S. Seaton. *Dark tourism* nie oznacza ciemnej strony turystyki, jak wskazywałaby nazwa, a ruch turystyczny

⁶ Zob. <http://www.nck.pl/polskie-miejsca-pamieci/> [dostęp: 25.08.2015].

⁷ 500 sadzonek dębu (wyhodowanych z żołądzi pochodzących z najstarszego dębu „Chrobry” w Polsce) ze stosownymi certyfikatami zostało poświęconych Janowi Pawłowi II. Posadzono je na terenie całego kraju w 2005 i 2006 roku. Mają one przypominać pontyfikat papieża Polaka.

związany ze zjawiskiem śmierci w kontekście miejsca, gdzie doszło do ludzkiej tragedii i pamięci o tym wydarzeniu. Natomiast tanatoturystyka to podróżowanie, którego motywem jest potrzeba „kontaktu” (rzeczywistego lub symbolicznego) ze śmiercią, szczególnie (ale nie tylko) gwałtowną⁸. Seaton wyróżnił pięć kategorii tanatoturystyki: 1) podróże do miejsc publicznej śmierci lub miejsc będących tego świadectwem (popularne przede wszystkim w przeszłości, np. miejsc walki gladiatorów, egzekucji chrześcijan itp.); 2) podróże do miejsc, gdzie odnotowano lub odkryto fakt masowej lub indywidualnej śmierci (np. do obozów zagłady, wiadukt, pod którym zginęła księża Diana itp.); 3) podróże do miejsc i pomników upamiętniających zmarłych; 4) podróże do miejsc niezwiązanych bezpośrednio ze zdarzeniem, a prezentujących materialne dowody śmierci lub inscenizujące (np. mauzoleum Lenina w Moskwie, muzea figur woskowych); 5) podróże do miejsc inscenizacji lub symulacji śmierci (tu np. inscenizacje Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej czy bitwy pod Grunwaldem)⁹.

Turystyka miejsc pamięci, mająca wielu zwolenników, nie jest jednak *novum*, w ostatnim czasie wzrosła jedynie jej popularność. Wyprawy do miejsc dokumentujących ludzkie cierpienie i śmierć, upamiętniających bitwy, zwłaszcza te o charakterze strategicznym, owiane często legendą, także do grobów sławnych dowódców, bohaterów wojennych, mężów stanu itp. stanowiły i stanowią ważne punkty podczas podróżowania i zwiedzania różnych zakątków świata. Samo też zainteresowanie śmiercią, katastrofami, tragediami jednostkowymi oraz zbiorowymi od zawsze fascynowało człowieka, ale i budziło grozę. Wszelkie bowiem wydarzenia mające znamiona niepomyślnych, nieprzyjaznych, destrukcyjnych z jednej strony burzą zastany porządek, bezpieczeństwo, z drugiej zaś skłaniają do refleksji, do zastanowienia się nad kruchością egzystencji. Śmierć jest wszak ostatnim etapem ziemskiego życia, na przestrzeni tysiącleci w różny sposób ją kreowano, ale i odbierano, co wykazał w obszernym studium Philippe Ariès¹⁰. Nie można też nie wziąć pod uwagę jeszcze jednej kwestii, a mianowicie potrzeby doświadczania emocji, w tym również uczucia strachu i lęku w bezpośrednim kontakcie nie tyle ze śmiercią, co z miejscem utożsamianym z nią. O ile przez ostatnie stulecia człowiek w większości przypadków nie miał możliwość zobaczenia bezpośredniego miejsca wielkich tragedii, bycia „sam na sam” z przestrzenią naznaczoną śmiercią, to współcześnie rzecz ma się zgoła odmiennie. Tanatoturystyka albo *dark tourism* daje taką sposobność. Wiele biur podróży – wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniom turystów zainteresowanych tą tematyką – specjalizuje się w organizacji tego typu wypraw¹¹.

⁸ Zob. A. Ziębińska-Witek, *Turystyka śmierci jako zjawisko kulturowe*, „Teksty Drugie” 2012, nr 3, s. 175.

⁹ Zob. S. Tanaś, *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, „Peregrinus Cracoviensis” 2006, z. 17, s. 91–95.

¹⁰ P. Ariès, *Człowiek i śmierć*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 2011.

¹¹ Zob. P. Różycki, *Zarys wiedzy o turystyce*, Kraków 2009, s. 34.

W Polsce do najczęściej odwiedzanych miejsc pamięci należą: Muzeum Auschwitz-Birkenau i Muzeum Powstania Warszawskiego, w 2014 roku pierwszą instytucję odwiedziło 1,5 miliona osób z różnych krajów, natomiast drugą – prawie 600 tys. W ostatnich kilku latach coraz większą popularnością wśród polskich turystów cieszy się grób pary prezydenckiej Lecha i Marii Kaczyńskich znajdujący się w krypcie na Wawelu.

Zwrot ku lokalności

Odwołując się do typologii Seatona, autorka chce zwrócić uwagę na coraz powszechniejsze współcześnie zjawisko podróżowania do miejsc upamiętniających tragicznie zmarłych. Nie są to jednak miejsca pamięci kanoniczne, wpisane w rejestry najczęściej odwiedzanych przestrzeni naznaczonych ludzkim cierpieniem i śmiercią (obozy koncentracyjne, muzea pamięci, groby bohaterów, miejsca katastrof naturalnych i technicznych itp.), ale wręcz przeciwnie – znane są one stosunkowo niewielkiej grupie osób, zazwyczaj pasjonatom, chcącym nie tylko swoją wiedzę podzielić się z innymi, ale zachęcić do ich poznawania poprzez aktywny udział w różnych formach turystyki.

Specyfiką wspomnianych miejsc pamięci jest to, iż nie dotyczą one wielkiej historii, momentów przełomowych w dziejach narodu czy państwa, ale historii lokalnej, a przez to słabo eksponowanej w globalnym ruchu turystycznym nastawionym na turystę uwzględniającego w swoich podróżach atrakcje o utrwalonej już renomie. Trzeba też zwrócić uwagę na jeszcze inny aspekt – są to miejsca pamięci wpisane w krajobrazy „małych ojczyzn”, które często – dzięki okolicznościom powstania (po tragicznych wydarzeniach), formie, jaką przyjmują (zbiorowe lub pojedyncze mogiły), także i będące niejednokrotnie w ruinie, zaniedbane – przez społeczności lokalne nie są traktowane w kategoriach atrakcji turystycznej. Dopiero zwrócenie na nie uwagi w innym niż dotychczas kontekście, zachęta ze strony lokalnych animatorów historii, popularyzatorów wiedzy na ich temat przyczynia się do nowego spojrzenia na owe miejsca pamięci, a tym samym w jakimś stopniu ponownego ich odkrycia. Za przykład do omówienia wybrano miejsca pamięci bezpośrednio związane z grupą zawodową górników, a dokładnie z tragicznymi wydarzeniami, których stali się ofiarami.

„Śladami ofiar górniczego stanu”

Turystyka miejsc pamięci – jakkolwiek niejednolita ze względu na przewodnie tematy – zwraca się zawsze ku przeszłości, ku intrygującym wydarzeniom, postaciom, przestrzeniom i obiektom. Wokół nich konstruowane są szlaki turystyczne umożliwiające podążanie śladem miejsc z nimi związanych. Spora ich część jest

odpowiednio oznakowana, figuruje w literaturze turystycznej, na stronach internetowych, sprawiając, iż informacje o nich są łatwo dostępne, a przez to one same rozpoznawalne. Ale są też takie (trudno je nazwać szlakami, uwzględniając różne definicje)¹², których znajomość i popularność jest mniejsza, co nie znaczy jednak, że są mniej atrakcyjne. Do grupy tej należy ścieżka tematyczna „Śladami ofiar górniczego stanu”, która powstała z inicjatywy członków Koła Kolarskiego „Sokół” Oddziału PTTK Radlin, chcących spopularyzować miejsca upamiętniające ofiary górniczego stanu. Pomysłodawcą i osobą najbardziej zaangażowaną w przedsięwzięcie był i jest nadal Jerzy Gawliczek, zawodowy ratownik górniczy na emeryturze, dla którego impulsem do działania były opracowania na temat górniczych miejsc pamięci (także autorki niniejszego artykułu)¹³. Warto uzupełnić, że tragiczne wydarzenia w kopalniach wpisane są w dzieje wielu miejscowości przede wszystkim na Górnym i Dolnym Śląsku, gdzie – ze względu na kilkunastowieczną eksploatację węgla kamiennego – miały miejsce liczne katastrofy w kopalniach¹⁴. Mimo że w obu tych regionach znajduje się bardzo wiele miejsc pamięci poświęconych tragicznie zmarłym pracownikom kopalń, to nie stały się one motywem przewodnim odrębnego szlaku. Może to nieco dziwić, zważywszy na fakt, iż dziedzictwo górnicze jest już ujęte w ramach tematycznego Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego¹⁵, Szlaku Gwarków¹⁶, Szlaku Historii Górnictwa Górnośląskiego¹⁷, jednakże bez szczególnego uwzględnienia nieszczęśliwych wydarzeń w kopalniach. Koniecznie należy też wspomnieć, iż przed 1989 rokiem w Polsce nie zawsze była możliwość, aby dramatyczne wydarzenia w kopalni utrwać w zbiorowej pamięci. W okresie powojennym niechętnie bowiem podejmowano tematy, które kłóciły się propagandą sukcesu, z wizją państwa bezpiecznego, państwa dobrobytu, w którym na młodych i chętnych mężczyzn czekają w kopalniach miejsca pracy. Wypadki i katastrofy były dla ówczesnej władzy kłopotliwe, dlatego należało do minimum ograniczyć o nich informacje, często rezygnowano z podawania faktycznej liczby ofiar. Wydaje się zatem, iż dobrze się stało, że zwrócono uwagę na dramatyczne aspekty funkcjonowania przemysłu wydobywczego, którego materialnymi nośnikami są konkretne obiekty upamiętniające.

¹² Szczegółowo na temat zróżnicowanych definicji szlaku pisze A. Mikos von Rohrscheidt: *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Kraków 2010, s. 15–21.

¹³ Np. D. Świłała-Trybek, *Miejsca pamięci ofiar katastrof górniczych w przestrzeni industrialnej Górnego Śląska*, [w:] B. Szargot, I. Szpara (red.), *Miasta i miasteczka górnicze*, Bytom 2009, s. 143–158; też, *Kamienni świadkowie tragicznych zdarzeń. Mogiły ofiar wypadków i katastrof górniczych w województwie śląskim*, „Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie” 2009, nr 2, s. 49–55.

¹⁴ Zob. D. Świłała-Trybek, *Tragedia w kopalni. Kulturowe konteksty katastrof i wypadków górniczych* (tu podrozdział: *Największe katastrofy w kopalniach węgla kamiennego w Polsce i na świecie*), Opole 2014, s. 109–125.

¹⁵ Zob. <http://www.zabytkitechniki.pl/> [dostęp: 25.08.2015].

¹⁶ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Gwark%C3%B3w [dostęp: 25.08.2015].

¹⁷ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Historii_G%C3%B3rnictwa_G%C3%B3rno%C5%9Bl%C4%85skiego [dostęp: 25.08.2015].

Intencją inicjatorów projektu było:

zachęcenie turystów do odwiedzania miejsc pamięci ofiar wypadków i katastrof górniczych; rozbudzenie wśród turystów zainteresowania historią górnictwa naznaczoną różnymi tragicznymi wypadkami, katastrofami oraz innymi wydarzeniami; próba stworzenia bazy „jak trafić” z danymi dotyczącymi wspomnianych wyżej miejsc pamięci; zachęcenie szerokich kręgów młodzieży oraz dorosłych do uprawiania turystyki w różnej formie¹⁸.

Jakie zatem miejsca pamięci znajdują się w centrum zainteresowania autorów opracowywanej trasy? Aktualnie obejmuje ona ponad 150 różnorodnych miejsc. Są to przede wszystkim pojedyncze i zbiorowe mogiły górników, tablice pamiątkowe, figury, rzeźby, a nawet ulice, jak np. „Dziewięciu z Wujka” w Katowicach czy „Poległych Górników” w Zabrzu.

Ilustracja 1. Miejsce pamięci ku czci tragicznie zmarłych górników w kopalniach wałbrzyskich (fot. D. Światała-Trybek)

Za ofiary górniczego stanu uznano nie tylko pracowników, którzy ponieśli śmierć w wyniku wypadku albo katastrofy, ale również zmarłych jeńców wojennych pracujących w czasie okupacji hitlerowskiej w kopalniach, przymusowo wywiezionych górników ze Śląska do Związku Radzieckiego (po zakończeniu drugiej wojny światowej), żołnierzy-górników, którzy zginęli podczas odbywania zasadniczej służby wojskowej w batalionach pracy przymusowej w kopalniach. Dokładnie opracowane wykazy miejsc pamięci (z uwzględnieniem miejscowości, charakterystyki obiektu, jego położenia) umieszczone są na stronie internetowej Oddziału PTTK Radlin¹⁹.

¹⁸ http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar_r.html [dostęp: 28.08.2015].

¹⁹ Zob. http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar/ofiar_jaktrafic_polska.pdf [dostęp: 28.08.2015].

Lokalizacja wspomnianych miejsc pamięci jest różna. Znajdują się one zarówno w przestrzeni publicznej (parki, ulice, elewacje budynków), zamkniętej (na terenie kopalń, np. w cechowniach, podziemnych wyrobiskach), jak i sakralnej (cmentarze, kościoły, kaplice). Najwięcej obiektów upamiętniających tragicznie zmarłych górników mieści się na parafialnych cmentarzach, w różny sposób eksponując skalę dramatu. Monumentalne pomniki, zbiorowe mogiły, wyznaczone kwatery (np. Aleja Górników) w porównaniu do indywidualnych grobów górniczych rozsianych po nekropolii z pewnością inaczej informują o śmierci i jej okolicznościach. Te pierwsze, od razu widoczne, niezwykle wymownie przemawiają do odwiedzających cmentarze, potęgując dramatyzm nieszczęśliwych zdarzeń. W tym miejscu warto podkreślić, iż dla turystów przestrzenie sepulkralne²⁰, będące tekstami kultury bogatymi w interpretacyjne deskrypcje²¹, są interesującymi przestrzeniami historyczno-krajoznawczymi²².

Górnicza „ścieżka pamięci” jest nieustannie uzupełniana o nowe miejsca. Na obecnym etapie obejmuje przede wszystkim miejscowości w województwie śląskim²³, także w Czechach (w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim) i Kazachstanie. Jej autorzy, świadomi mnogości występowania wspomnianych obiektów w krajobrazie Śląska i jednocześnie niemożności osobistej ich rejestracji, zwrócili się z apelem na łamach „Gościa Niedzielnego” o informacje na ich temat: „Chodzi nawet o pojedyncze groby ludzi, którzy zginęli pod ziemią”²⁴. Podobna prośba znalazła się na jednym z portali internetowych²⁵. Takie inicjatywy z pewnością mają wpływ na zainteresowanie się mieszkańców (i nie tylko) lokalną historią, konkretnymi miejscami i obiektami, często do tej pory niezauważanymi bądź z niewiedzy lekceważonymi.

Dodatkowym elementem zachęcającym potencjalnych turystów do podjęcia wysiłku zwiedzania górniczych miejsc pamięci jest możliwość uzyskania odznaki krajoznawczej „Śladami Ofiar Górniczego Stanu” (brązowej, srebrnej, złotej bądź honorowej) ustanowionej przez Zarząd Oddziału PTTK Radlin. Odznakę taką (od siódmego roku życia) można zdobywać indywidualnie albo w trakcie wycieczek grupowych w dowolnej formie turystyki w kraju i za granicami. Warunkiem koniecznym jest udokumentowanie pobytu w postaci fotografii, na których powinno znaleźć się miejsce pamięci wraz z osobą starającą się o odznakę. Każde miejsce pamięci jest punktowane według regulaminu (kwatery/grobowce/mogiły zbiorowe powyżej dwóch ofiar – 5 pkt; grobowce/mogiły – jedna lub dwie ofiary we wspólnej mogile/grobie – 2 pkt; inne miejsca/obiekty pamięci – tablice, figury, pomniki, obeliski, obrazy, rzeźby, itp. – 2 pkt;

²⁰ Zob. A. Stasiak, S. Tanaś, *Przestrzeń sepulkralna w turystyce*, „Turystyka i Hotelarstwo” 2005, nr 8, s. 9–42.

²¹ Zob. J. Kolbuszewski, *Wierze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Wrocław 1985, s. 25.

²² Zob. S. Tanaś, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Łódź 2008.

²³ Poza województwem śląskim miejsca upamiętniające górników znajdują się w: Bydgoszczy, Koszalinie, Mielcu, Niedośpielinie, Radomiu, Kielcach, Przemyśle, Tarnobrzegu, Wąchocku i wielu innych miejscowościach.

²⁴ P. Kucharczak, *Sokoły odwiedzają mogiły*, „Gość Niedzielny” [„Gość Katowicki”] 2014, nr 35.

²⁵ <http://jasnet.pl/?m=sport&mod=publicystyka&id=37639> [dostęp: 25.08.2015].

obiekty znajdujące się poza granicami kraju – dodatkowe po jednym punkcie). W ciągu kilku miesięcy od ustanowienia odznaki zdobyło ją ponad 60 osób²⁶.

MIEJSCA UPAMIĘTNIAJĄCE OFIARY GÓRNICZEGO STANU – POLSKA

Część I (stan na 15 marca 2015 r)

UWAGA: Punktacja podana w poszczególnych pozycjach dotyczących mogił zbiorowych jest punktacją tylko prawdopodobną. Dokładna punktacja zależy od tego czy jest to mogiła zbiorowa z pomnikiem czy bez pomnika. Dokładną punktację ustali się po uzyskaniu aktualnego zdjęcia danego miejsca pamięci.

Poniższa tabela będzie systematycznie uzupełniana w miarę napływających informacji o kolejnych miejscach pamięci oraz zdjęć z ujętych już miejsc w tabeli.

Miejscowość	Lokalizacja	Obiekt	Opis	Punkty/Foto
Będzin – Góra Zamkowa	Cmentarz parafialny przy ul. Podzamcze	Pomnik i mogiła zbiorowa	Mogiła zbiorowa tragicznie zmarłych górników braci Boreckich oraz Prochackiego w dniu 28.05.1936 r. w kop. Reden (Zagłębie Dąbrowskie).	2 + 5
Bielsko Biala	Kościół św. Trójcy Ul. Sobieskiego	Tablica wewnątrz pod chórem	Tablica ku czci represjonowanych żołnierzy – górników, którzy zginęli w kopalniach i kamieniołomach w latach 1949 – 1959.	2
Bochnia	Cmentarz komunalny przy ul. Orackiej	Mogiła zbiorowa (jedna z kilku) – pomnik	Granitowy pomnik ofiar pożaru w komorze Beust kopalni Bochnia w dniach od 30.12.1875 do 3.01.1876 r.	2 + 5
Bochnia	Kopalnia Soli, komora św. Kingi na	Tablica	Pamięćce ofiar pożaru w tutejszej kopalni z dnia 30 grudnia 1875 roku.	2

Ilustracja 2. Wykaz miejsc pamięci (fragment)

Źródło: http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar/ofiar_gorniczego_stanu_Polska.pdf

Ilustracja 3. Odznaki krajoznawcze Śladami Ofiar Górniczego Stanu

Źródło: <http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar.html>

²⁶ Informacji tej udzielił Jerzy Gawliczek, z którym autorka artykułu przeprowadziła wywiad 24 sierpnia 2015 r.

Jeszcze inną sposobność poznania interesujących miejsc pamięci daje udział w cyklicznych rajdach rowerowych organizowanych przez Komisję Turystyki Kolarskiej „Sokół”. Od kwietnia 2014 roku odbyło się 5 takich rajdów obejmujących różne miejscowości w Polsce i w Czechach (1. okolice Radlina i Wodzisławia; 2. rejon Katowic i Mikołowa; 3. rejon Karviny, Orlovej, Ostravy, Bohumina; 4. miasto Ruda Śląska; 5. miasta: Czeladź – Siemianowice).

Ilustracja 4. Pamiątkowy bilet dla uczestników rajdu

Źródło: Składnica Akt Doroty Światała-Trybek

Przywołana propozycja szlaku stanowi przykład zainteresowania się lokalną historią, elementami dziedzictwa kulturowego związanego z górnictwem. Można zastanowić się, w czym tkwi jego wartość. Wydaje się, iż mocną stroną jest sposób jego funkcjonowania, który wyraża się zarówno w proponowanych formach działania (rajdy, możliwość zdobycia odznaki), jak i w zaangażowaniu turystów, którzy – jeśli tylko zechcą – mogą rejestrować obiekty pamięci. W ten sposób mają bezpośredni wpływ nie tylko na rozwój szlaku (o zidentyfikowane przez siebie punkty godne zobaczenia), ale sami – „na nowo” – odczytują miejsca pamięci znajdujące się w ich lokalnym środowisku. Często jest tak, iż nie zauważamy tego, co jest wokół, co jest elementem naszej tożsamości. W społecznościach związanych z przemysłem wydobywczym licznie występujące górnicze miejsca pamięci są takimi właśnie elementami budującymi tożsamość grupy²⁷. Nie można też zapomnieć, iż inicjatywa powstania tematycznej ścieżki „Śladami ofiar górniczego stanu” wyszła od przedstawiciela środowiska górniczego (ratownika śpieszącego niegdyś z pomocą poszkodowanym kolegom), co również nie jest bez znaczenia.

²⁷ Katastrofy i wypadki w zakładach wydobywczych wpisane są w historię poszczególnych zakładów wydobywczych, a przez to w egzystencje wielu rodzin górniczych, których przedstawiciele bezpośrednio doświadczali/doświadczają groźby pracy pod ziemią (ofiary wypadków, śmierć ojca, brata, syna) albo byli/są obserwatorami dramatycznych wydarzeń w „ich” czy sąsiedniej kopalni.

Podsumowując, można stwierdzić, iż w turystyce kulturowo-krajoznawczej miejsca pamięci poświęcone ofiarom górnictwa mają już swoje miejsce. Można też prognozować, że ich popularność będzie wzrastać, do czego przyczyniają się w dużej mierze członkowie Koła Kolarskiego „Sokół”.

Bibliografia

Źródła

Źródła internetowe

- <http://www.nck.pl/polskie-miejsca-pamieci/> [dostęp: 25.08.2015].
<http://www.zabytkotechniki.pl/> [dostęp: 25.08.2015].
<http://www.nck.pl/polskie-miejsca-pamieci/> [dostęp: 25.08.2015].
https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Gwark%C3%B3w [dostęp: 25.08.2015].
https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Historii_G%C3%B3rnicstwa_G%C3%B3rno%C5%9Bl%C4%85skie [dostęp: 25.08.2015].
http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar_r.html [dostęp: 28.08.2015].
http://www.sokol.radlin.pl/sokol/odznaki/ofiar/ofiar_jaktrafic_polska.pdf [dostęp: 28.08.2015].
<http://jasnet.pl/?m=sport&mod=publicystyka&id=37639> [dostęp: 25.08.2015].

Literatura

- Kolbuszewski J., *Wierze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Wrocław 1985.
- Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002.
- Mikos von Rohrscheidt A., *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Kraków 2010.
- Nora P., *Między pamięcią i historią: Les Lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy: Archiwum” 2009, nr 2.
- Różycki P., *Zarys wiedzy o turystyce*, Kraków 2009.
- Saryusz-Wolska M., Traba M. (red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Warszawa 2014.
- Stasiak A., Tanaś S., *Przestrzeń sepulkralna w turystyce*, „Turystyka i Hotelarstwo” 2005, nr 8.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.
- Światała-Trybek D., *Miejsca pamięci ofiar katastrof górniczych w przestrzeni industrialnej Górnego Śląska*, [w:] B. Szargot, I. Szpara (red.), *Miasta i miasteczka górnicze*, Bytom 2009.
- Światała-Trybek D., *Kamienni świadkowie tragicznych zdarzeń. Mogiły ofiar wypadków i katastrof górniczych w województwie śląskim*, „Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie” 2009, nr 2, s. 49–55.
- Światała-Trybek D., *Tragedia w kopalni. Kulturowe konteksty katastrof i wypadków górniczych*, Opole 2014.
- Tanaś S., *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Łódź 2008.
- Tanaś S., *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, „Peregrinus Cracoviensis” 2006, z. 17.
- Ziębińska-Witek A., *Turystyka śmierci jako zjawisko kulturowe*, „Teksty Drugie” 2012, nr 3.

Abstract

Tourism to places of memory – return to locality

This paper presents the phenomenon of travelling to places of memory, with particular emphasis on their local nature. Examples discussed include places of memory directly related to the miners' profession, in particular those that are devoted to the victims of tragic events that took place in mines. In the last few years tourists have become more interested in places of memory related to mining, which is directly associated with the functioning of the nature-tourist trail called "Following the miners' toil", created on the initiative of the members of "Sokół" Cycling Club, which is a part of PTTK Division in Radlin.

Keywords: tourism, place of memory, mining, tragic event